

DOĞAL ÇEVRE BAĞLANTILI KÜLTÜRÜN HAKKÂRİ GELENEKSEL DOKUMA VE ÖRGÜLERİNE YANSIMALARI*

Hasan BUĞRUL **

ÖZ

Doğal çevre, içinde yaşadığımız coğrafyada insan müdahalesinin olmadığı canlı ve cansız bütün varlıkları kapsar. Bu varlıklar sahip olduğu olağan üstü güzelliğiyle, ihtişamıyla, heybetiyle, gücüyle, hızıyla, çekiciliğiyle veya ürkütücülüğüyle üzerimizde farklı etkiler bırakır. Bu etkileşimi Anadolu'nun farklı yerlerinde olduğu gibi Hakkâri yöresi bilhassa dokuma ve örgü eserler üzerinde yaygın olarak görmekteyiz. Etnografik eserlerle bağlantılı Hakkâri'nin otuz iki yerleşim yerinde yapılan saha çalışması neticesinde elde edilen eserler üzerinde farklı bitki ve hayvan motifine sıkça rastlanılması ile doğal çevrenin bu yöre halkı ve sanatı üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Yün çoraplar üzerinde genellikle bir hayvan veya böcek motifine yer verilirken, bazı kilimler üzerinde adeta kuşlara veya farklı hayvanlara ait bir dünyanın tasvir edildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda, sadakati, hürmeti ve vefayı simgeleyen hüthüt kuşunu; temizliğin sembolü suna kuşunu; talih ve uğurun simgesi olan uğur böceğini; derin sevgiyi simgeleyen muhabbet kuşunu ve kutsal sayılan güvercini bunlara sadece birkaç örnek olarak gösterebiliriz.

Bu çalışmada; çeşitli hayvan, böcek ve bitki motifinin üzerinde yer aldığı Hakkâri dokuma ve örgü eserlerine yer vererek kültürel mirasımızın korunması ve tanıtılması yanında bu alanda yapılacak bilimsel çalışmalara katkı sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hakkâri, Doğal Çevre, Kültür, El Sanatları, Yansıma.

** Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Biriminin 'SBA-2017-6174' numaralı projesi ile desteklenmiştir.

* Doç. Dr. - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van Meslek Yüksekokulu.
e- posta: hbugrul@yyu.edu.tr / ORCID: 0000-0003-1135-9628
Makale Türü: Araştırma Makalesi / DOI: <https://doi.org/10.342.42/akmbaris.2021.154>
Makale Gönderim Tarihi: 30.03.2021 / Makale Kabul Tarihi: 21.06.2021

ABSTRACT

REFLECTIONS OF NATURAL ENVIRONMENT CONNECTED CULTURE ON TRADITIONAL WOVEN AND KNITTING PRODUCTS OF HAKKÂRİ

Natural environment encompasses all living creatures and non-living things that have not been subject to any human intervention in their environment. These creatures and things have different effects on people with their extraordinary beauty, magnificence, majesty, power, speed, attractiveness or spookiness. As in different parts of Anatolia, this interaction can be extensively observed on the weaving and knitting works of Hakkâri region. The fact that various plants and animals motifs are frequently encountered on Hakkâri ethnographic works -- obtained through field work in thirty-two settlements of Hakkâri -- clearly reveals the effect of the natural environment on the local people and their art. While we usually see a motif of an animal or an insect on the woollen socks, a world of birds or different animals is depicted on some rugs. Examples include: the hoopoe, which symbolizes loyalty, respect and loyalty; shelduck, the symbol of cleanliness; ladybug, the symbol of fortune and luck; budgerigar, symbolizing the deep love; and pigeon, considered sacred.

By examining Hakkâri weaving and knitting works, on which various animal, insect and plant motifs are processed, this study is aimed to contribute to the relevant body of knowledge in this field, as well as protecting and promoting our cultural heritage.

Key word: Hakkâri, Natural Environment, Culture, Handicrafts, Reflection.

1. GİRİŞ

Dünyanın pek çok yeri sanayi ve teknolojinin gelişmesi sonucu doğal çevresi tahrip olurken, Hakkâri yöresi doğal çevresini koruyan ender yerlerden birisidir. Hakkâri ili sarp dağları, derin vadileri, yüksek yaylaları, gölleri ve akarsularıyla büyüleyici bir coğrafyaya sahiptir. Türkiye'nin güney-doğu ucunda, İran ve Irak sınırında yer alan bu ilimizin doğal güzelliği kadar yetenekli ellerde şekillenen el sanatları da ayrı bir öneme sahiptir. Doğal çevrenin tasvir edildiği Hakkâri dokuma ve örgü eserlerdeki malzeme, renkler, bezeme, işçilik ve konu bütünlüğü hayranlık uyandırmaktadır. Bilhassa Şemdinli yöresine ait 'sine' adlı kilimlerin bu konuda emsalsiz olduklarını söylemek mümkündür. Birçok çeşidi olan 'sine' adlı kilimin her biri farklı hayvanlara ve bitkilere ait bir dünyayı yansıtmaktadır. Kimisinde kuşlara, kimisinde kaplumbağalara ait bir diyarda, kimisinde çok farklı hayvan ve bitkinin yer aldığı bir doğal çevre tasvir edilmektedir.

Hakkâri yöresinin iklim, rakım ve topografyası farklılıklar göstermektedir. Van sınırına yakın yerlerde uzun kış mevsimi görülürken, Şırnak, İran ve Irak sınırına doğru rakım düşmektedir ve hava sıcaklığı artmaktadır. Bu farklılıklara bağlı olarak Çukurca ve Şemdinli yöresi daha fazla ormanlık alana sahiptir. Sıcaklık artışına göre bilhassa erkeklerin giysilerindeki kesim daha boldur. Kadın giysileri il genelinde benzerlik göstermektedir. Yüksek rakıma sahip alanlarda yün çorap ve yün eldiven örgüsüne daha fazla rastlanılmaktadır. Halı dokuması yaygın değildir. Kilim ve taşımacılıkta kullanılan çuval, heybe, çanta gibi dokumalar Hakkâri yöresinin genelinde görülmektedir. Örgü ve dokumalardaki kalite daha çok örgücünün ve dokumacının yeteneğiyle ve kullandığı malzeme ile ilgili olmakla birlikte, Şemdinli çevresinde yaşayan Herki aşireti kadınları tarafından dokunan eserlerdeki kalite ayrıca dikkate değerdir. Bu bağlamda, Hakkâri yöresini ziyaret edecekler bozulmamış doğal çevrenin eşsiz güzelliğinin seyrinin yanında, lezzetli yöre yemeklerini tadabilir, doğal malzemedan yapılmış, yetenekli ellerde ortaya çıkmış ve bezemesiyle göz kamaştıran dokuma - örgü eserleri görebilirler ve satın alabilirler. Bilhassa doğal boyadan elde edilmiş yün malzeme ile üretilen farklı tasarıma sahip kadın çantaları ve kilim teknikli yelekler günümüzde ön plana çıkmaktadırlar.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Doğal çevre bağlantılı sanat ve kültürü konu alan literatür gözden geçirilmiştir. Hakkâri etnografik eserlerle bağlantılı 2017 yılında Hakkâri il merkezi, Çukurca, Yüksekova, Şemdinli ve Derecik ilçeleri ve bunlara bağlı köyler olmak üzere 32 yerleşim yerini kapsayan bir saha çalışması neticesinde tespit edilen eserlerin fotoğraflarının çekilmesinin yanında soru-cevap yöntemiyle eserlerle bağlantılı bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, kayıt altına alınan ve fotoğrafı çekilen eserlerden doğal çevre ile bağlantılı olanlar için de ayrı bir dosya oluşturulmuştur. Burada yer verilen eserlerde yörenin kültür ve sanatındaki yerlerinin yanı sıra Türk kültürü ve sanatı açısından değerlendirmesine de yer verilmiştir.

3. DOĞAL ÇEVRE VE KÜLTÜR

Kültür, bir toplumun belirli bir zaman ve mekâna yayılan maddi ve manevi değerlerinin tümünü kapsar. İnsanlar: beslenme, giyim, ısınma, barınma vb. ihtiyaçlarının karşılanmasındaki katkısı nedeniyle doğal çevre ile daima etkileşim içerisinde. Böylece doğal çevre ile kurulan ilişki ve bundan dolayı ortaya çıkan tutum ve davranışlar kültürel değerlerimizin önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Sonuç olarak da insanların doğal çevre ile sadece maddi değil aynı zamanda manevi bir bağı vardır:

“İnsan-çevre ilişkisi, insanlık var olduğundan beri süregelen bir ilişkidir. İster yaratılışa, isterse kendiliğinden var oluşa inanılsın, her iki durumda da insanın aslı, toprağa ve tabiata dayanmaktadır. İnsanoğlu, var oluşunun kaynaklarını olduğu kadar, varlığını sürdürebilmesinin imkânlarını da çevresinde bulmuştur. Var olduğu günden bu yana, insanoğlunun ihtiyaçları, hayati temel ihtiyaçlardan, ikincil kültürel ihtiyaçlara dönüşerek, artmış ve çeşitlenmiştir. İhtiyaçlarını karşılamada, çevresinin sunduğu imkânları kullanan insanoğlu, böylece çevresini, ihtiyaçlarına ve kendi kullanım amaçlarına göre değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Bunu, akıl ve idrakinin, fiziki güç ve enerjisinin, kendine sağladığı yeteneklerle yapmıştır. Böylece, çevresindeki her şey, onun için bir “değer” haline gelmiştir.”¹

Çevremizde bulunan varlıklarla olan bağımız ve onları algılama şeklimiz aynı zamanda kültürümüzün bir parçasını oluşturur. Özelliğine göre anlaşılan her bir varlık belirli bir dönemin kültür ve sanatının kaynakları arasındaki yerini almıştır. Bu bağlamda, doğal çevrede bulunan unsurlar gücün, erişilmezliğin, sadakatin, muhabbetin, sevginin, aşkın, güzelliğin, bereketin, çalışkanlığın, iyiliğin, uğurun, talihin ve aydınlığın gibi olumlu kavramların yanında kurnazlığın, kötülüğün, tembelliğin, uğursuzluğun, korkunun ve karanlığın gibi olumsuz kavramların da sembolü olarak zihinlerde ve farklı sanat unsurları üzerinde yerlerini almışlar:

“Doğanın güzel varlıkları halk kültürümüzün çeşitli ürünlerinde motif olarak kullanılmaktadır. Bitkiler (çiçekler, ağaçlar), hayvanlar (balıklar, kuşlar), doğa olayları (ay, güneş, yıldız, rüzgârlar, gök kuşağı vs.) bunlar arasında sayılabilir. Bütün bunların yanı sıra kişi, coğrafya ve yer adları da bu ürünlerde sıkça kullanılmaktadır. Bu motifler tarihe ışık tutması, maddelerin tanımlanması açısından büyük bir kültür hazineleridirler.”²

1 Cemalettin, Y. Çopuroğlu, “İnsan – Çevre – Kültür İlişkisi Çerçevesinde Fırat Havzasında Halk Hekimliği”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 2003, s.16.

2 Esat, A. Bozyiğit, “Halk Kültüründe Keklik Motifi ve Çukurova’dan Örnekler”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, s.367.

4. DOĞAL ÇEVRE BAĞLANTILI KÜLTÜRÜN HAKKÂRİ GELENEKSEL TEKSTİL SANATLARINA YANSIMALARI

Hakkâri yöresinin dokuma ve örgü eserlerinde sosyal yaşam, inanç, gelenek, kültür ve doğal miras bağlantılı birçok bezeme unsuruna rastlanılmaktadır. Farklı türdeki birçok hayvan ve bitkinin stilize olarak Hakkâri el sanatlarına işlenmiş olması aynı zamanda yöre halkının doğal çevre ile olan derin ilişkisinin bir göstergesidir. Genel bir gruplandırmaya yer verecek olursak;

Hayvan ve böcekler: Kurt-ağzı, koç-başı, yılan, hüthüt kuşu, suna kuşu, güvercin, farklı masal kuşları, uğur böceği ve akrep;

Bitkiler: Pıtrak ve lüleper (Yüksekova yöresindeki sulak yerlerde yetişen ve nilüfer çiçeğini andıran sarı, kırmızı ve beyaz renklerde bir tür çiçek),

Ağaç türü: Elma, kiraz ve vişne ön plana çıkmaktadır:

4.1. Hayvan ve Böceklerle Bağlantılı Yansımalar

4.1.1. Kurt-ağzı Motifi Dokuma ve Örgü Ürünleri

Hakkâri yöresi dokuma ve örgü eserler üzerinde yaygın olarak rastlanan bezemeler arasında kurt-ağzı motifi de bulunmaktadır. Bunun farklı etkileşimleri yanında koyun yetiştiriciliğinde doğal çevrede bulunan kurtların koyunlar için oluşturduğu sorunların da önemli bir etkisinin olması muhtemeldir. Hakkâri yöresinde hayvancılık halkın önemli geçim kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Yaylalarda otlayan hayvanlar bir taraftan endemik bitki örtüsünden ziyadesiyle yararlanırken, diğer taraftan kurt gibi vahşi hayvanların saldırılarına uğramanın sıkıntısını yaşamaktadırlar. Çobanların dikkati sayesinde gündüz vakti kurtlar koyun sürülerine pek zarar vermez. Geceleri de çoban köpekleri koyunların korunmasında büyük bir katkı sağlamaktadır. Koyun ve diğer hayvanlar için en büyük tehlike sürüden ayrılıp geceleri dışarda kalmalarıdır. Onları muhtemel kurt saldırısına karşı korumanın yollarından birisi de öteden beri başvurulan kurt-ağzını bağlama yöntemidir. Kurt-ağzı bağlama işi ağzı açık bir bıçak üzerine bir duanın okunmasıyla gerçekleştirilir. Dua ederken kayıp hayvanın bulunduğu çevre ismen zikredilir ve dua tamamlandıktan sonra bıçağın ağzı kapatılır. Ertesi gün sabah erkenden kayıp hayvan aranmaya başlanır ve bulunduktan sonra duada kullanılan ve ağzı kapatılan bıçağın ağzı açılır. Böylece adı geçen çevrede dua etkisinden ağzı kapalı olan hayvanlar özgürlüğüne kavuşur (Kaynak kişi: Hüseyin Yaşar). Kurt-ağzı motifi sadece stilize verilmiş kurt-ağzını değil aynı zamanda kurt-ağzının kapatılmasında kullanılan bıçağın açılır ve kapanır vaziyetteki biçimini ifade eder. Ayrıca, kurt-ağzı motifi farklı anlamları yanında farklı tehditlere karşı koruyuculuk gibi bir kavramın simgesi olarak kültürümüzdeki yerini almıştır (Fotoğraf 1 - 2 - 3 - 4):

“Kurt, yapısal özelliği olarak karanlıkta da görebilen bir hayvan olduğu için bu motifte ışığı ve güneşi simbolize ettiği gibi koruma ve korunmanın sembolü niteliğini taşımaktadır. Ayrıca üretkenlik ve gücü simgeler. Bu simge kilimi dokuyanın mutlu olduğunun ve bunu açıkça belirttiğinin ifadesidir.”³

3 Ayşegül Karakelle ve Nuran Kayabaşı, “Hatay/Reyhanlı Kilimlerinde Bulunan Yaşam İle İlgili Motifler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Özel Sayı): 2018,s.2642.

Fotoğraf 1: Yün çorap, Geçitli Beldesi, Hakkâri. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: Kurt-ağzı motifi kilim dokumalarının yanı sıra yün iplikle örülen eldiven ve çoraplarda da sıkça rastlanmaktadır. Uzun konçlu, örgü lastikli ve bağcıklı bu çorapların burun kısmında üçer adet kurt-ağzı motifine yer verilmiştir. Burun kısmı dışında her hangi bir bezemeye yer verilmemiştir. Çorap, doğal renklere sahip kahverengi, siyah ve beyaz yün iplikle örülmüştür. Teşi (iğ) kullanılarak elde edilmiş yün iplik iki bükümlüdür. Dolayısıyla malzeme olarak kaliteli değildir. Bu tür çoraplar daha çok günlük yaşamda kullanılır. Hakkâri yöresi yün çorapları genellikle beş örgü şişle örülür.

Fotoğraf 2: Gülşivan adlı kilim, Geçitli Beldesi, Hakkâri. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: Hakkâri, Geçitli Beldesi'nde tespit edilen bu kilim "gülşivan" (çoban gülü) olarak adlandırılmaktadır. Kilim 150 x 100 cm ölçülerindedir ve 20 yıl kadar öncesine aittir. Kilim, doğal boyalardan elde edilen yeşil, kırmızı, kahverengi ve beyaz yün iplikle metal germe tezgâhta dokunmuştur. Kilimin orta kısmında kırmızı zemin üzerine sıralı dört madalyonun her birinde iç içe koçboynuzu, akrep motifi ve kurt-ağzı motifi bulunmaktadır. Ayrıca bunların alt ve üst kısımlarını tamamen kaplayan birer adet koçboynuzu motifi uygulanmıştır. Yeşil, beyaz, bordo ve kahverengi renge sahip zikzakların iç ve dış kısımları çengel motiflidir ve iki yan taraftaki boşluklardaki beyaz zemin üzerine yine kurt-ağzı motifleri işlenmiştir. Kilimin dört tarafında yer alan kenarsu iç ve dış kısımlarında tarak / parmak motifine yer verilirken ve iç kısım altı köşeli yıldızlarla bezenmiştir. Kilim süs amaçlı kullanılmaktadır.

Fotoğraf 3: Süs heybe, Geçitli Beldesi, Hakkâri. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: Kurt- ağzı motifinin bezeme olarak kullanıldığı 30 x 22 cm ebatlarındaki bu heybe Hakkâri, Geçitli Beldesi'nde tespit edilmiştir. Heybeler, eşya taşınmasında kullanılan iki cepli dokumalardır. İnsan omzunda taşındığı gibi at üzerindeki eyerin 'art kaşı' üzerine bağlanarak eşya taşınmasında da kullanılmaktadır. Bunun içerisine genellikle at sırtında yolculuk yapan kişinin yiyecek ihtiyacı ve atın bağlanacağı bukağı veya zincir konulur. Bunun dışında tarlada veya arazide çalışan kişilerin yiyeceklerinin taşınmasında da kullanılmaktadır. Bu süs heybenin iç ve dış kısımlarının tamamı kurt-ağzı motifi ile bezenmiştir. Beyaz, mavi, siyah ve kırmızı renge sahip yün iplikle metal germe tezgâhta dokunmuştur. Geçmişte yaygın olarak kullanılmasından dolayı her evde mutlaka birkaç tane heybe bulunmaktaydı. Günümüzde taşıma işlevine sahip üretilmemekle birlikte birçoğu hatıra olarak muhafaza edilmektedir. Ancak süs amaçlı heybelerin üretimi az da olsa devam etmektedir.

Fotoğraf 4: Kadın omuz çantası, Çavuşlu (Erdanis) Köyü, Hakkâri (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: 26 x 20 cm ölçülerine sahip dikdörtgen biçimli kadın omuz çantası tamamen renkli ve desenlidir. Doğal boyalardan elde edilmiş mavi, kırmızı ve turuncu gibi doğal renge sahip beyaz yün iplikle yer tezgâhında dokunan çanta 40 yıl kadar öncesine aittir. Çantanın üzerindeki bezeme “gülşivan” (çoban gülü) kilim deseninden etkilenerek yapılmıştır. Ana motif olarak farklı tehditlere karşı koruyuculuğu simgeleyen kurt-ağzı ve akrep motifi iç içe işlenmiştir. Çantanın ağız kısmına doğru statü yanında nazar ve koruyuculuk işlevine sahip sıralı olarak işlenmiş beş adet küpe motifi uygulanmıştır. Çantanın alt tarafında bulunan ve aynı renge sahip doğal boyalardan elde edilmiş yün ipliğe sahip püsküller çantaya görsel bir zenginlik katmaktadır.

4.1.2. Yılan Motifli Dokuma ve Örgü Ürünleri

Yılan motifi, Hakkâri yöresine ait çanta, kilim, çorap, elbise örtüsü ve buna benzer unsurlar üzerinde görülmektedir. Hakkâri'nin yüksek kesimlerinde yılanlarla ilgili vakalara pek rastlanmazken rakımı düşük yerlerde durum değişmektedir. Diğer yandan belirli kişilerin yılanlarla bağlantılı hikâyeleri sıkça anlatılır. Örneğin, ninem hayatta iken yanında sürekli bir yılan bulunmuş. Suya gitmek üzere eline kova aldığı yılan ona eşlik edermiş ve onunla eve tekrar geri dönermiş. Yılanın ninemle olan hikâyesi ninemin vefatıyla son bulmuş. Yılan ortalıktan kaybolmuş (Kaynak kişi: Anber Buğrul, 91). Bu hikâye ile yılanın insana olan düşmanlığını değil dostluğunu ifade etmektedir. Yılanlarla ilgili buna benzer pek çok hikâye vardır. Bunlar arasında ‘şahmeran’ en yaygın olanlar arasındadır. Hakkâri yöresinde karşılaşılan şahmeran ve buna benzer yılan motifleri genellikle televizyonun kullanımından önce anlatılan hikâyelerden esinlenerek dokumacının kendi hayal gücü ve yeteneklerini katarak ortaya çıkmıştır. Belirtildiği üzere yılan geçmişten günümüze kötülüğün yanında iyiliğin, bereketin ve koruyuculuğun sembolü olarak yerini almıştır. Orta Asya Türk sanatında önemli bir yere sahip olan yılan motifine Hakkâri'nin yanı sıra Anadolu'nun farklı yörelerinde de sıkça rastlanılmaktadır:

“Yılan çeşitli sanat eserlerinde kuvveti, ölümsüzlüğü ve dünyanın yaradılışını sembolize eden önemli bir motif olarak görülür. Kültürümüzde bu kadar önemli yeri olan yılan, dokuma-

ların desen ve motiflerinde özenle kullanılmış bir figürdür. Anadolu dokumalarında yılan motifi zigzag, bulut ve ejder şeklinde yorumlanmıştır. Van kilimlerinde, Orta Anadolu kilimlerinde, Batı Anadolu'da Milas halılarında, Ege ve İç Anadolu Bölgesi halılarında, Bitlis çoraplarında yılan motifi kullanılmıştır. Zili dokumalarında, özellikle Batı Anadolu Bölgesi'nde "dolaşık, yılan, yılan dolandı, evren, dolaşa evren," diye isimlendirilen desenler, ejder ve yılanı ifade etmektedir."⁴

Fotoğraf 5: Süs çanta, Çavuşlu Köyü, Hakkâri. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: 20 x 20 cm ebatlarındaki bu süs çantasında dört sıra yılan motifine yer verilmiştir. Kenarlarına siyah renkte püskül bulunmaktadır. Bu süs çantasında siyah, beyaz ve kırmızı renkli ve doğal boyadan elde edilmiş yün iplik kullanılmıştır. İnsan sırtında farklı unsurları taşımak amacıyla geçmişte Hakkâri'de yaygın olarak dokunan ve genellikle erkekler tarafından sırt çantası olarak kullanılan bu dokumaların yerini günümüzde farklı tasarıma sahip kadın çantaları ve süs çantaları almıştır.

Fotoğraf 6: Yılan motifi bu yün çorap; kısa konçlu, yuvarlak burunlu, örgü lastiklidir. Siyah, beyaz ve kırmızı yün iplik kullanılarak beş şişle örülmüştür. (Buğrul, Bilgin Yayınevi, 2018.)

4 Filiz N. Ölmez, "Dokumalarda Yılan Motifi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E*, 2010, s.6.

Fotoğraf 7: Kilim üzerine işlenen şahmeran figürü. (Buğrul, Bilgin Yayınevi, 2018.)

Değerlendirme: Kadın başlı ve yılan gövdeli şahmeran figürlü kilim büro koltuk örtüsü olarak kullanılmaktadır. Kilim doğal boyalardan elde edilen mavi, kırmızı, yeşil ve turuncu renklere sahip ve aynı zamanda doğal boyalardan elde edilen yün ipliklerin yanı sıra doğal beyaz yün iplikle metal germe tezgâhta dokunmuştur. Şahmeran'ın kulağında küpe ve boynunda gerdanlık vardır. Arka tarafta başını yukarı kaldırmış ve üzerine taç giydirilmiş bir adet ejder başına yer verilirken alt tarafa da altı adet ejder başı işlenmiştir. Ejder gövdesi üzerindeki pullar sarı, yeşil ve turuncu renge sahiptir. Kadın başı ile yukarıda yer alan ejder başı arasındaki boşlukta bir adet çiçek motifi uygulanmıştır. "Taç" gücün ve hâkimiyetin sembolü olması hasebiyle ejderin gücünü göstermektedir. Ancak gövdenin hemen üzerinde bulunan çiçekle de ejderin dost ve güvenilir olduğunu sembolize etmektedir.

4.1.3. Akrep Motifli Dokuma ve Örgü Ürünleri

Hakkâri yöresinde insan için çok tehlikeli türden akreplere az rastlanılmaktadır dolayısıyla ölümcül vakalara da az rastlanmaktadır. Bununla birlikte Hakkâri yöresi dokuma ve örgü ürünleri üzerinde akrep motifinin çok yaygın olarak kullanılması farklı sebeplere bağlamak mümkündür. Bunlar arasında akrep motifinin genellikle eşkenar dörtgen biçiminde işlenmesi ve farklı boyutlarda kullanılabilirliğinin yanı sıra görsellik açısından da önemli bir payının olduğu düşünesindeyiz. Akrep motifi farklı tehditlere karşı koruyuculuğun sembolü olarak görülmesinin yanı sıra olumsuz anlamlarla da değerlendirilmektedir:

"Akrep, yılan gibi sürünen hayvanlar gerek Anadolu, gerek Orta Asya Türk kültüründe yer ve toprak ile birlikte ele alınmış dolayısıyla yer altı güçlerinin ya da kötülüğün sembolü olmuştur. Anadolu'da yağmur yağdıramadığına inanılan akrep yağmur duası öncesi yakılarak bereketin geleceğine inanılır (Acıpayamlı, 1976). Anadolu'da özellikle sıcak yörelerde ve yaylalarda yaşayan akrep, zehirli ve öldürücü gücü ile korkulan bir hayvandır. Bu yönüyle akrep motifleri korku ve korunma ölüm, hastalık, acı, keder gibi anlamlara işaret etmektedir."⁵

5 Ayşegül Karakelle ve Nuran Kayabaşı, Hatay / Reyhanlı Kilimlerinde Bulunan Yaşam İle İlgili Motifler", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Özel Sayı): 263-264.

Fotoğraf 8: Çoban tuz çantası. Şemdinli – Kazım Sağan'a ait. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: 50 yıl kadar öncesine ait 20 x 15 cm ebatlarındaki çoban tuz çantasının tamamı doğal boyadan elde edilmiş yün iplikle yer tezgâhında dokunmuştur. Çantanın orta kısmında iç içe işlenmiş akrep motifi ile nazar motifi yer almaktadır. Her iki motif de dış tehditlere karşı koruyuculuğun simgesi olarak değerlendirilmesi ile burada güçlü bir koruma hedeflenmiştir.

Fotoğraf 9: Tamamı renkli ve akrep motifi ile bezenmiş çocuk yün çorabıdır. Örgü lastiğe sahip yün çorap bağciksızdır. Bu yün çorap Geçitli Beldesi'nden Saliha Akar tarafından örülmüştür. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Fotoğraf 10: Duvar kilimi, Demirtaş köyü, Hakkâri. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: 110 x 70 cm ölçülerine sahip duvar kilimi Demirtaş Köyü'nden Şaraban Yaşar tarafından metal germe tezgâhta 30 yıl kadar önce dokunmuştur. Hakkâri yöresi “şamari” olarak adlandırılan kilim örneğidir. Kenarlıkların iç kısmının tamamı koçbaşı motifi ile bezenmiştir. Orta zemin üzerinde üç adet madalyon yer almaktadır. Bu kilimde yer alan madalyonlarda iç içe geçmiş akrep motifi, koçbaşı motifi ve nazar / muska motifi işlenmiştir. Ara boşluklar koçbaşı motifi, kurt-ağzı motifi ve bereket motifleriyle bezenirken dört kenarında bulunan kenarsunun tamamında koçbaşı motif uygulanmıştır. Doğal boyalardan elde edilen yün ipliklerle dokunan kilimde kırmızı, siyah, mavi ve turuncu renkler hâkimdir.

4.1.4. Kuş Motifli Dokuma ve Örgü Ürünleri

Hakkâri ilinin birçok farklı kuş türünü barındırmaya elverişli bir coğrafyaya sahip olmasıyla kuşların yöre halkının kültür ve sanatında önemli yansımalarının olduğunu görmekteyiz. Yöredeki dokuma ve örgü ürünleri üzerinde kuş motifi olarak farklı masal kuşlarının yanı sıra keklik, ördek, suna, serçe, hüthüt kuşu ve muhabbet kuşu yer almaktadır. Kuşlar Türk kültür ve sanatında önemli bir yere sahiptir ve farklı unsurların sembolü olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Kuşlar genel olarak, göklerin, ruhsal yükselmenin, yüksek şuur hallerine geçişi, ortamdaki yükselişi, dünyasallıktan uzaklaşmanın, hafifliğin, semaviliğin, ruhların, ruhsal unsurların, ruhsal tesirlerin, sezgi ve ilhamın, reenkarnasyonun, ruhun ebediliğinin, Gök ile Yer arasındaki irtibat ve aracılığın sembolleri olarak da kullanılmıştır.⁶

6 Feriha H. Akpınarlı ve Pınar, Arslan, “Kuş Motifinin Özellikleri ve Kuş Motifli Döşemealtı Halıları”, *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, Sayı:3, 2018, s. 277.

Fotoğraf 11: ‘Sine’ olarak adlandırılan kilim, Armutdüzü Köyü. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: Şemdinli ilçesinde tespit edilen bu kilim metal germe tezgâhta dokunmuştur ve 20 yıl kadar öncesine aittir. Sine olarak adlandırılan bu kilimin birçok çeşidine rastlanmakla birlikte hepsinde de farklı hayvan ve böcek türlerine yer verilmesiyle benzerlik gösterirler. Ortak bezeme olarak hepsinde uğur böceği motifi uygulanmıştır. Bu kilimde de ortada bulunan madalyon içerisinde ve dışında olmak üzere farklı boyutlarda 12 adet uğur böceği motifine yer verilmiştir. Diğer bezemeler arasında mitolojik kuşlar, suda yüzen ‘suna’ ve ‘ördeğin’ yanı sıra birçok kuş türüne yer verilmesiyle adeta bir ‘kuş dünyası’ tasvir edilmiştir. Dokumacı, bazen kuş motifi yerine tarak motifini uygulamıştır. Tarak motifi, kuş ‘kanat’ uçlarını andırmaktadır ve bu seçim kuş motifleriyle bir bütünlük sağlamaktadır. Doğal boyalardan elde edilen yün iplikle dokunan kilimde yeşil ve kırmızı renkler hakimdir. Bütün doğal çevre bir kenarsu içerisine alınmış ve sıralı olarak sadakatin ve bağlılığın sembolü olarak değerlendirilen “bukağı” motifi işlenmiştir. Dokumacı bununla doğal çevreye gerekli sadakatin ve hassasiyetin gösterilmesi aynı zamanda korunması gerektiğinin mesajını vermektedir.

4.1.5. Ördek / Suna

Gölet ve akarsuların yaygın olduğu Hakkâri yöresi farklı kuş türlerine ev sahipliği yapmaktadır, bunlar arasında ördek ve suna önemli bir yer tutmaktadır. Çevremizde bulunan diğer canlı ve cansız varlıklar gibi bu kuş türleri yöre halkının kültür ve sanatı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Motifler bir bütün olarak ele alındığında gururlu, mutlu ve bakımlı bir annenin güven içerisindeki yaşamının tasvir edildiğini söylemek mümkündür. “Suna kuşu su içinde çok zaman geçirir ve bu sayede temiz bir

görünümüne sahiptir. Suna kuşunun bu özelliği temiz ve bakımlı kadının simgesi olarak görülür. Özellikle su ile temizlik işlerine çok yer veren bir kadın için; sanki bu kadın su üzerindeki “*suna kuşudur*” denir.”⁷

Fotoğraf 12: Kilim yeleğin arka yüzü, Geçitli beldesi, Hakkâri. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: Metal germe tezgâhta dokunan bu kilim yelek 10 yıl kadar öncesine aittir. Kilim yeleğin arka yüzü Hakkâri yöresi “*canbezar*” (candan bezdiren) adlı kilim örneğinden esinlenerek bezenmiştir. Madalyonun ortasına iç içe konumlandırılmış koruyuculuğun simgesi akrep motifi, doğurganlığın ve gururun sembolü olan eli belinde motifi ve merkezde mutluluğun sembolü olan yıldız motifi işlenmiştir. Alt kısımda yer alan kenarsu içerisine statüye işaret eden ‘küpe’ motifi sıralı olarak işlenmiştir. Onun üzerinde de iki adet eli-belinde motifine ayrıca yer verilmiştir. Diğer boş alanlara küpe motifi, koruyuculuğun sembolü kurt-ağzı ve yılan motifi ve temizliğin sembolü olan suna / ördek motifleri uygulanmıştır. Doğal yün iplikle dokunan kilim yelekte kırmızı, beyaz, siyah, mavi ve yeşil renkler hakimdir.

4.1.6. Muhabbet Kuşları

Muhabbet kuşlarının kendi içinde farklı türleri vardır. Bu kuşlar güzelliklerinin yanında huzur verici sesleriyle ve insanlarla kurdukları cana yakın iletişimle ön plana çıkmaktadırlar. Bundan dolayı da dos-

⁷ Hasan Buğrul, “Van – Hakkâri İlleri Kültür ve Sanatında Kuşlar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20 Sayı: 36, 2018, s.489.

tane ilişkilerin ve sevginin simgesi olarak görülmektedirler. Bu tema kapsamında, dokuma eserlerinde farklı kuş türlerinin yanı sıra muhabbet kuşu motiflerine de sıkça rastlamaktayız.

Fotoğraf 13: Kilim yeleğın arka yüzü. *Fotoğraf 14:* Kilim yeleğın ön yüzü.

(Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: Metal germe tezgâhta dokunan bu kilim yelek 10 yıl kadar öncesine aittir. Bu kilim yelekte de bezeme olarak kuş motifleri ön plana çıkarılmıştır. Yeleğın arka yüzünde bezeme olarak Hakkâri yöresi “Lüleper” olarak adlandırılan kilim örneğı dokunmuştur. Ortada bereket motifi, alt ve üst kısımlarında muhabbet kuşuna (lüleper motifi) yer verilmiştir. En üst yan taraflarda mavi ve kırmızı renklerden oluşan birer adet küpe motifi işlenmiştir. Yeleğın ön yüzü, simetrik kuş motiflerinin yanı sıra yıldız motifi, kurtağzı motifi, küpe motifi ve çengel motifi ile bezenmiştir. Kilim yelekte doğal boyadan elde edilmiş yün iplik kullanılmıştır. Bu giyside kırmızı, beyaz, mavi ve yeşil renge sahip iplik kullanılmıştır. Yeleğın ön ve arka yüzündeki bezemeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde kişiler arasındaki derin sevgiye yer verildiğini söylemek mümkündür. Bu sevgiyi muhabbet kuşunun yanı sıra gönül çengeli motifi ile de ifade etmek mümkündür. Bu dostane ilişkilerin nazara uğramaması için de kurt-ağzı motifi ile korunmaya alınmıştır.

4.1.7. Hüthüt Kuşu

Hüthüt kuşu, Hakkâri yöresinde “Süleyman Peygamberin Kuşu” olarak bilinir. Hüthüt kuşu birçok özelliğinin yanında ailesine ve eşine olan bağlılığı ve sadakatiyle de dikkat çekmektedir. Kutsal sayılan bu kuşa Hakkâri yöresinde hiçbir şekilde zarar verilmez. Aile bağlarının güçlülüğünü ifade eden bu motifin Hakkâri yöresi dokuma eserleri üzerinde, bilhassa yün kilim yeleklerde görülmesi kayda değerdir:

Süleyman Peygambere hizmet eden hüthüt çok uzaklardaki suyu havadan görebilme ve keşfedebilme maharetinden ötürü, Süleyman Peygambere ve ordusuna kılavuzluk eden olağanüstü bir kuştur. Belli başlı özellikleri arasında toprağın altındaki suyu görmesi, eşine olan bağlılığı, eşi ölünce yeni bir eş aramaması, anne ve babasının yiyeceklerini temin eder. Annesi öldüğünde uygun bir yer buluncaya kadar onu başında taşıdığı için mükâfat olarak güzel bir tepelikle donatılmıştır.⁸

Fotoğraf 15: Hüthüt kuşunun üzerine işlendiği kilim yelek giyen bir kız. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: Metal germe tezgâhta dokunan bu kilim yelek 5 yıl kadar öncesine aittir. Kilim yeğin tamamı doğal boyalardan elde edilmiş yün iplikle dokunmuştur. Kilim yeğin tamamı renkli ve desenlidir. Kilim yeğin alt kısmında yer alan kenarsu içerisinde gücün ve cesaretin sembolü olan koçbaşı motifleri yer almaktadır. Hüthüt kuşu motifinin üst kısmında bir adet kuş motifi daha vardır. Onların üzerinde de bereket motifi işlenmiştir. Diğer bezemeler arasında küpe motifi ve tarak motifi görülmektedir. Bu motife ait anlamın dokumacı ve tüketici tarafından anlamının bilinmesi halinde bu motif odaklı kilim dokuma ürün çeşitliliğinin, dolayısıyla üretimin aratacağı kanaati taşınmaktadır. Kilim yelek üzerindeki motifler bir bütün olarak dikkate alındığında dokumacının eşine, ailesine olan sadakat, hürmet, vefanın yanında bolluk içerisinde mutlu bir yaşamın hayalini tasvir edildiği görülür.

8 Kübra Eskigün, “Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar”, Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2006, s. 29.

4.1.8. Güvercin

Güvercinin birçok çeşidi vardır. Haberleşmenin, müjdeli haberin ve barışın simgesi olmasının yanı sıra Musevi, Hristiyan ve Müslüman kültürlerde değer bulan bir varlık olarak dikkat çekmektedir. Hakkâri çevresinde daha çok kaya güvercinine rastlanılır ve kutsal görüldüğünden dolayı hiçbir şekilde zarar verilmez. İslam kültüründe kutsal sayılması daha çok Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti sırasındaki bir olaya bağlanır:

*“Hz. Muhammed'in saklandığı mağarada örümcek ağlarının üstüne yuva yaparak onu gizlediği ve koruduğu için İslam dünyasında ayrıca kutsanan bir varlıktır. Eski Abit'e göre, tufanın bitip bitmediğini anlamak için Nuh Peygamberin uçurduğu güvercin, azında bir zeytin dalıyla geri dönünce insanlarla tüm yaratıklar karaya çıkabilmiş ve soylarını devam ettirebilmişlerdir.”*⁹

Fotoğraf 16: Simetrik olarak güvercin figürünün üzerine işlendiği bir kilim yelek. Halk Eğt. M. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: Doğal boyalardan elde edilen yün iplikle dokunan, kırmızı zemine sahip kilim yeleğin arka yüzüne simetrik olarak koyu mavi renkte iki güvercin işlenmiştir. Güvercinlerin üst tarafında Hakkâri yöresi “Sine” adlı kiliminden bir bezeme örneğine yer verilirken, alt kısımda da yine Hakkâri

⁹ Canan Parla, “Diyarbakır Dağ Kapısı'nın Figürlü Kabartmaları”, *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:12, 2015, s.6.

yöresi “Gülşivan” adlı kilim motifinden ilham alınmıştır. Bu motifin yan taraflarındaki boşluklara simetrik olarak üçer adet kurt-ağzı motifi uygulanmıştır. En alt kısımda ise kemer şeklinde bir kenarsu yer almaktadır. Kenarsunun iç kısmı sıralı olarak koç-başı motifi ile bezenmiştir. Kilim yelek üzerindeki güvercin motifinin, koruyuculuğun simgesi olan kurt-ağzı ve koç-başı motifleri ile birlikte işlenmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda İslam kültüründe kutsal sayılan güvercinin doğal çevrede özgür ve her türlü tehlikeye karşı koruma altında olduğuna vurgu yapılmış olması muhtemeldir.

4.1.9. Uğur Böceği

Fotoğraf 11, 17 ve 18’de, adeta doğadaki canlılık ve baharın coşkusu tasvir edilmiştir. Tasvir edilen hayvanlar arasında kaplumbağa, uğur böceği, dağ keçisi ve farklı masal kuşları ön plandadır. Uğur böceği, “uğur”, “şans”, “talih”, “kısmet” ve “nasip” gibi kavramların sembolü olarak değerlendirilmektedir. Hakkâri yöresinde uğur böceğine “*xalxalok*” denir. Uğur böceğine hiçbir şekilde zarar verilmez. Anadolu’nun farklı yörelerinde uğur böceği ile bağlantılı farklı inanışlara rastlanılmaktadır:

“Bitlis’te eski zamanlarda bölgede yaşayan insanlar uğur böceğini ellerinin üstüne alıp, “Anam kız mı doğuracak oğlan mı” diyerek eğer uçarsa oğlan, uçmazsa kız doğuracağına inanılırdı. Bitlis yöresinde dokunan halılarda uğur böceği motifleri, geline uğur getirip oğlan çocuğu olsun diye işlenir.”¹⁰

4.1.10. Kaplumbağa

Fotoğraf 17’de yer alan hayvanlar arasında kaplumbağa motifi de vardır. Bu kilim üzerinde kaplumbağalar diğer hayvanlarla birlikte hareket eder şekilde tasvir edilmiştir. Kaplumbağa uzun yaşama sahip olması ile uzun ömrün simgesi olarak kabul edilmektedir:

Türk mitolojisindeki kaplumbağa eski Çin ve Hint tasavvurlarıyla olan ilişkiler sonucunda gelişmiştir. Kaplumbağanın kubbe şeklini andıran sırtı gök ve alt kısmıyla yer unsurlarına işaret etmektedir. Böylece kaplumbağa bir su üzerinde bulunan yeryüzüyle onun üzerindeki göğü temsil eden bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹ II. Köktürk ve Uygur yazıtlarının bir kısmı kaplumbağa üzerine yerleştirilmiştir. Bu durum Çin kültürünün bir tesiri olarak düşünülmektedir. Kaplumbağa, Çin’de uzun ömrü de ifade etmiştir. Bazı araştırmacılar kaplumbağa simgesini Çin’in Hindistan’dan aldığı söylemişlerdir.¹²

10 Fatma Sökmen, “Bitlis Yöresi El Dokumacılığı”, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi, Isparta, 2013, s.118.

11 Hacer Tokyürek, “Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 33, Niğde, 2013, s. 227.

12 Hacer Tokyürek, “Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 33, Niğde, 2013, s. 227.

4.1.11. Dağ Keçisi

Fotoğraf 17: 'Sine' kilimi, Geçitli beldesi, Hakkâri. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: Metal germe tezgâhta dokunan sine adlı bu kilimde lacivert zemin üzerine yılan, kaplumbağa, dağ keçisi ve efsane kuşlarının tasvir edilmesiyle birlikte uğur böceği ve kaplumbağaya ait motif sayısının çokluğu da dikkat çekmektedir. Bütün hayvanların hareket halinde tasvir edilmesi ile dokumacı baharın canlılığını vurgulamaya çalışmıştır. Kenarlarda bulunan kenarsuların içi de rengârenk ağaçlarla bezenmiştir. Doğal çevrede av sahnesi gibi insan unsuru dahil edilmemiştir. Burada dokumacı bütün hayvanların güven içinde yaşadığı bir dünyanın arzusu yansıtılmaktadır. Kilimde doğal boyalardan elde edilmiş sarı, lacivert, yeşil, kırmızı, kahverengi, mavi renge sahip yün ipliğinin yanı sıra orijinal beyaz yün iplik de kullanılmıştır. Dokumacının uğur böceği motifini kilimde ön plana çıkarması, Bitlis yöresinde bu motifle bağlantılı inanışla benzer bir etkiye bağlamak mümkündür. Yani, dokumacının uğur böceğinin kendisine uğur getirebileceği ve bir erkek çocuk sahibi olabileceği düşüncesi bu dokumada da etkili olmuş olması olasıdır.

Kilimde, yakın geçmişe kadar Hakkâri yöresinde çok rastlanılan dağ keçisi tasvirine de yer verilmiştir. Dağ keçisinin yükseklerle tırmanma özelliği ile yükseklerle / zirveye ulaşmanın sembolü olarak değerlendirilmektedir: “Keçi; yüceliği, erişilmez yerlere erişebilirliği, bağımsızlığı, özgürlüğü, kararlılığı, asaleti, cesareti sembolize etmektedir ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılmaktadır. Türk kültüründe Kağan'a bağlılığı belirtmektedir.”¹³

13 Cengiz Alyılmaz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara, 2005, s. 17.

4.2. Çiçekler

Çiçekler tema olarak resim, edebiyat ve sanat gibi birçok alanın vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir. Çiçekler renk, koku, biçim ve diğer özellikleriyle farklı anlamlarla bağdaştırılmış ve böylece söz veya yazılı ifade ile ortaya konulmayan aşk, sevgi, saygı, güzellik, zarafet, masumiyet, saflık, temizlik, içtenlik, anlayış, gurur, güven, sadakat, mutluluk ve umut gibi duygu, düşünce ve hislerin yansıtılmasında bir vasıta olmuştur:

*“Geleneksel kültürümüzde çiçeklerin çok önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Oyalar-
dan çinilere, türkülerden kilimlere kadar maddi manevi kültürümüzün hepsine ince zarafeti ile
gelmiş, gözlerde ve gönüllerde kendine has yerini almıştır. Her dönemde sevginin, temizliğin ve
güzelliğin sembolü olan, özünde tarifsiz bir sanat ve güzellik saklayan çiçek, Anadolu halkının
sosyal hayatında büyük görevler yüklenmiş; kimi zaman Banu Çiçek, Gülçiçek, Nergis, Manolya,
Reyhan, Gülperi, Mine, Gülendamlar, Şengül, Gülşen, Yazgülü, Erengül gibi kızlarımıza ad olur-
ken kimi zaman da gelinlerin dili olup dileklerini anlatma aracı olarak kullanılmıştır.”¹⁴*

Fotoğraf 18: Yukarı Korgan köyü, Şemdinli. (Kaynak: Hasan Buğrul)

Değerlendirme: ‘Sine’ olarak bilinen kilim Şemdinli yöresine aittir. Doğal çevrede bulunan farklı hayvanların ve rengârenk bitkilerin iç içe tasvirine yer verildiği bir kilim dokumadır. Dokumada, teşi (iğ) ile eğrilen ve doğal boyadan elde edilen yün iplikle dokunmuştur. Ortadaki madalyon içerisine çok evden meydana gelen bir yerleşim yerine yer verilirken, dört tarafında çok farklı bitki ve diğer canlılardan oluşan bir doğal çevrenin tasviri bulunmaktadır. Doğal çevrede az sayıda eve rastlanılmakla birlikte dokumacı

14 Mehmet Yardımcı, “Geleneksel Kültürümüzde ve Aşıkların Dilinde Çiçek”, *Saim Sakaoglu 55. Yıl Armağanı*, Ç.Ü. Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi, 1994.

bunun zamanla madalyon içerisinde yer alan yerleşim merkezine dönüşebileceği kaygısına işaret etmektedir. İç kenarsu içerisinde yer alan bukağı motifleriyle doğal çevreye gereken sadakatin gösterilmesine ve korunmasına dönük bir çabaya işaret etmektedir. Dış kenarsudaki üsluplaştırılmış bitki ve çiçek motifleri kilim zemininde yer alan doğal çevredeki unsurlarla bir bütünlük ve mimaride kullanılan palmet ve rumi süslemelerle büyük bir benzerlik teşkil etmektedir. ‘Sine’ adlı kilim dokumlarında bezemede çeşitlilik daha çok dokumacının tasvirine yer vermek istediği canlı varlıkların tercihi ile ön plana çıkmaktadır. Bunun için de ‘sine’ adlı kilimin birçok çeşidi vardır. Bu kilimde iki kenarsu vardır. Dış kenarsu içerisinde rumi motifler yer alırken, iç kenarsu sadakatin ve bağlılığın sembolü olarak değerlendirilen bukağı motifi ile bezenmiştir. Bu motifle doğal çevrede bulunan canlılara gereken sevginin ve bağlılığın gösterilmesi ve korunması yönünde bir mesaj verilmektedir.

4.3. Ağaç / Meyve

Ağaç, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Hakkâri yöresinde yatırırların olduğu alanlarda bulunan ağaçlar kesilmez. Ancak kurumuş olanlar cami, mescit, Kur’an kursu ve okul gibi yapıların ısıtılmasında kullanılmaktadır. Zarar vermemek kaydıyla bu tür yerlerdeki meyve ağaçlarının meyveleri alınıp yenilmektedir.

Şemdinli, Çukurca ve Derecik dışında yöreler genellikle yüksek rakıma sahiptir ve bu yüksek rakıma sahip coğrafi alanlar ekşi elma – yabancı elma – dağ elmasıyla bilinmektedir. Ekşi elmalar Ağustos – Eylül ayında olgunlaşır ve genellikle ikiye bölünerek kurutulur. Kış mevsiminde kompostosu tüketilir. Ekşi elmanın ve kompostosunun farklı rahatsızlıklar içerisinde şeker hastalığına iyi geldiği şeklinde halk arasında bir görüş hakimdir. Ayrıca, Hakkâri yöresinde Ağustos ayında otların yığın haline getirildiği dönemde çevredeki ağaçlardan toplanan elmalar ot yığınlarının içinde saklanır ve kış mevsiminde otlar koyunlara verildiği zaman saklanan elmalar ortaya çıkar. Ot yığını içinde 5-6 ay saklı kalan elmalar bozulmaz ve iştahla yenilir:

Genel olarak taneli meyveleri olan ağaçların Anadolu’da kutsal ve bereketli sayılması ile ağaç olmayan gül dalı, başak, asma yaprakları, nilüfer ve lotus çiçekleri de kutsal kabul edilmiş ve çoğu kez bereketi sembolize etmiştir. Hayat ağacı motifleri ilk yaratılış efsanelerini doğrulayacak biçimde değişik yardımcı öğelerle birlikte yer alır. Bunlar kozmik ve astrolojik anlamları olan ay, güneş ile hayat ağacı koruyucuları olan ejder, yılan, vazo ve ibriktir. Böylece hayat ağacı koruyucu ve yan öğeleriyle birlikte evren, merkez, hayat, ölüm, bereket, varoluş, kutsallık ve ölümden sonraki yaşam gibi bir takım zıtlıkları da anlam olarak içermektedir.¹⁵

15 Ayşegül Karakelle, ve Nuran Kayabaşı “Hatay/Reyhanlı Kilimlerinde Bulunan Yaşam İle İlgili Motifler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Özel Sayı): 2018, s, 2642-3.

Fotoğraf 19: Çocuk yün çorabı. Buğrul, Bilgin Yayınevi, 2018.

Değerlendirme: Kısa konçlu ve örgü lastikli çocuk yün çorabıdır. Çorapta teşi ile elde edilen iki bükümlü siyah, beyaz, kırmızı ve menekşe renkte iplik kullanılmıştır. Burundan başlamak üzere örgü lastik kısmına kadar ortada hayat ağacı motifi, iki kenarında da elma / kiraz motifine yer verilmiştir.

Fotoğraf 20: Çocuk yün çorabı. (Buğrul, Bilgin Yayınevi, 2018.)

Değerlendirme: Kısa konçlu, sivri burunlu, örgü lastikli, bağciksız çocuk yün çorabıdır. İkişer elmadan oluşan, iki sıralı ve üst üste 5'şer adet elma motifine yer verilmiştir. Bu yün çorapta siyah, beyaz ve kırmızı renkte teşi ile bükülmüş iki katlı iplik kullanılmıştır. Elma motifleri tarak / parmak motife sahip bordürlerle sınırlandırılmıştır. Çorabın örgü lastik kısmında çorabın konç ve diğer kısımlarında görülen aynı renkteki iplik kullanılmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yaşamın temel kaynağı olan doğal çevreye verilen tahribat neticesinde ortaya çıkan sağlıksız yaşam ve beslenme ile ilgili sorunlar günümüzde tartışılan konuların başında gelmektedir. Nitekim günümüzde bütün dünyayı etkisi altına alan “Covid-19” doğal çevreye verilen zararın ve sağlıksız beslenmenin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan bir ders çıkarılmaması durumunda daha büyük felaketlerin yaşanacağı endişesi taşınmaktadır. Bunun için de yaşam kalitesi sadece teknolojiye ve sanayiye bağlanmalı, doğal çevre de dikkate alınarak gelecek ile ilgili planların yapılması gerekmektedir. Böyle olması halinde tıpkı geçmişteki gibi insanlar doğal çevre ile dost olabilir ve buna bağlı olarak da huzurlu bir yaşamı yakalayabilirler. Bu bağlamda, sadece Hakkâri yöresi değil aynı zamanda Anadolu’nun ve dünyanın diğer coğrafyalarında doğal çevre ile bağlantılı el sanatları irdelendiğinde geçmişte insanların doğal çevre ile ne kadar iç içe olduklarını görmek açısından büyük bir önem taşımaktadır. Öyle ki, bir yılan, akrep, kurt vb. hayvan ve böcekler korkunun ve tehdidin değil koruyuculuğun birer simgesi olarak karşımıza çıkması bu dostluğu yansıtmaktadır. Göçebe ve yarı göçebe toplumların sosyal yaşamlarının büyük çoğunluğu doğal çevre içerisinde geçer. Böylece bu doğal çevre içerisinde karşılaştıkları her bir unsur onların sanat ve kültürünün de bir parçası haline gelmektedir. Doğal çevrede yüzlerce, binlerce hatta milyonlarca canlı -cansız varlık bulunmaktadır ve bunların her biri insanları farklı şekilde etkilemektedir.

Doğal çevre dünyanın birçok yerinde benzerlik gösterdiği gibi kendisine has iklim ve doğal şartlara bağlı bir yerelliğe de sahiptir. Dolayısıyla fauna ve flora gibi biyolojik zenginlik iklim ve coğrafi şartlara göre çeşitlilik arz eder. Bu bağlamda, mimari eserler gibi dokuma ve örgü ürünleri üzerinde yer alan fauna ve florasıyla bir coğrafyaya ait canlı biyolojik zenginliğinin birer önemli bilgi vasıtalarıdır. Bu açıdan, Hakkâri dokumaları zerinde yer alan bitki ve hayvanlar yörenin sahip olduğu fauna ve florası hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bilhassa Şemdinli yöresine ait ve “sine“ olarak adlandırılan kilim bu bakımdan ön plana çıkmaktadır. Bu kilimin birçok türü vardır ve her bir türünde farklı bir doğal çevreye ait bir dünyayı yansıtmaktadır. Kilimlerde kaplumbağalar diyarı, kuşlar diyarı, uğur böceklerinin hakim olduğu bir diyar, hayvan ve bitkilerin iç içe tasvir edildiği bir diyarı ve bazen de bağına bastığı, kendisine dost insanların da olduğu büyüleyici bir diyarı görmekteyiz. Hakkâri yün çorap ve yün eldiven gibi örgü eserlerde genellikle birer adet bitki veya hayvan motifi vardır. Bunlar da doğal çevre ile ilgili aktardıkları kültür ve inanışlar bakımından önemli bir yere sahiptirler.

Sonuç olarak; doğal çevrenin insan için olan hayati öneminin bilinmesine karşın günümüzde ondan kopmanın, ona verdiğimiz tahribatın acı faturalarını ödemekteyiz. Geçmişte insanların doğal çevre ile iç içe, dostane şeklindeki bağlarını konu alan farklı dokuma ve örgü eserlerini hayranlıkla görmekteyiz. Bu bağlamda, Hakkâri yöresi halkının doğal çevre ile ilişki kurma biçimi, sanat ve kültürünün şekillenmesinde önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Yörede rastlanılan bilhassa dokuma ve örgü eserler malzemesi, ince işçiliği ve bezemesiyle insana görsel bir doyum sağlamaktadır. Yöredeki doğal çevrenin sahip olduğu fauna ve flora hakkında bize önemli ipuçlarını vermektedir.

KAYNAKÇA

- Akpınarlı, Feriha H. & Arslan, Pınar. “Kuş Motifinin Özellikleri ve Kuş Motifli Döşemealtı Halıları”. *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*. Sayı:3, (2018) s. 273-286.
- Alyılmaz, Cengiz. *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay Yayınları, 2005.
- Bozyiğit, A. Esat “Halk Kültüründe Keklik Motifi ve Çukurova’dan Örnekler, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, s.355-368.
- Buğrul, Hasan. “Van – Hakkâri İlleri Kültür ve Sanatında Kuşlar”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20 Sayı: 36, (2018), s.477-512.
- Buğrul, Hasan. *Sanat ve Kültürel Değer Olarak Hakkâri Yün Çorapları*, Ankara: Bilgin Yayınevi, (2018).
- Çopuroğlu, Y. Cemalettin. “İnsan – Çevre – Kültür İlişkisi Çerçevesinde Fırat Havzasında Halk Hekimliği”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (2003), s.15-39.
- Eskigün, Kübra. “Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar”. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş (2006).
- Karakelle, Ayşegül ve Kayabaşı, Nuran “Hatay/Reyhanlı Kilimlerinde Bulunan Yaşam İle İlgili Motifler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Özel Sayı), (2018), s. 2633-2646.
- Ölmez, Filiz N. “Dokumalarda Yılan Motifi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E*, (2010), s.1-21.
- Parla, Canan. “Diyarbakır Dağ Kapısı’nın Figürlü Kabartmaları”, *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.12, (2015), s. 1-18.
- Sökmen, Fatma. “Bitlis Yöresi El Dokumacılığı”. Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi, Isparta, (2013).
- Tokyürek, Hacer. “Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 33, Niğde, (2013), s. 221-281.
- Yardımcı, Mehmet. “Geleneksel Kültürümüzde ve Aşıkların Dilinde Çiçek”, *Saim Sakaoğlu 55. Yıl Armağanı*, Ç.Ü. Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi, (1994).

